

Formell og uformell omsorg

Samspillet mellom familien og velferdsstaten

THEA BERGE, HENNING ØIEN & NIKLAS JAKOBSSON

NOTAT
NR 3/14

Formell og uformell omsorg

Samspillet mellom familien og velferdsstaten

Thea Berge
Henning Øien
Niklas Jakobsson

Velferdsforskningsinstituttet NOVA

NOVA Notat 3/2014

Velferdsforskningsinstituttet NOVA er et forskningsinstitutt ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) på Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA
Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA) 2014

ISBN (trykt utgave) 978-82-7894-526-1

ISBN (elektronisk utgave) 978-82-7894-527-8

ISSN 1890-6435 (trykt)

ISSN 1893-9511 (online)

Illustrasjon: Gustav Vigeland. Motiver i smijernsport © Vigeland museet/Bono 2014

Desktop: Torhild Sager

Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Velferdsforskningsinstituttet NOVA

Postboks 4 St. Olavs plass, 0130 Oslo · Stensberggata 26, 0170 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefaks: 22 54 12 01

Nettadresse: www.hioa.no/nova

Forord

Dette er sluttrapporten for prosjektet *Equal opportunities and long-term care – The mediating role of the welfare state*, finansiert av Norges forskningsråd (196425/V50). Prosjektet startet i 2010 og ble avsluttet i 2014. Denne rapporten sammenfatter funnene fra prosjektet som også finnes publisert i vitenskapelige artikler, kapitler i andre rapporter og masteroppgaver. Publikasjonene fra prosjektet inngår i litteraturlisten, der de er markert med *. Mange har bidratt til prosjektet. Takk til alle. Thea Berge, Mari Bugge Solheim, Thomas Hansen, Andreas Kotsadam, Edda Solbakken, Astri Syse, Marta Szebehely og Henning Øien har vært særlig viktige.

Niklas Jakobsson

Prosjektleder

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	9
2 Data	11
3 Effekter av uformell omsorg	13
3.1 Sammenhengen mellom formelle og uformelle pleie- og omsorgstjenester	13
3.2 Effekter av uformell omsorg på arbeidstilbud	19
3.3 Effekter av uformell omsorg på psykisk velvære	26
4 Avsluttende kommentarer	33
Referanser	35

Sammendrag

Dette prosjektet har undersøkt samspillet mellom familien og velferdsstaten i dagens system for langtidsomsorg for eldre. Det har blitt brukt data fra flere forskjellige spørreundersøkelser, i tillegg til en vignettundersøkelse om tildeling av hjemmetjenester. Prosjektet finner at uformell eldreomsorg er relatert til flere aspekter ved omsorgsgiveres tilknytning til arbeidslivet og psykisk velvære. Vi ser også at disse sammenhengen ser ut til å gjelde kvinner mer enn menn. Dette skyldes naturlig nok delvis at kvinner yter mer uformell omsorg, men analysene viser også at omsorgsgivende menn og kvinner blir påvirket på forskjellige måter. Til tross for at det å yte uformell omsorg til eldre utenfor egen husholdning i liten grad er relatert til psykisk velvære er det ikke gitt at det er uproblematisk å øke den uformelle omsorgen ytterligere. Omsorgsgiveren kan bli påvirket på andre måter enn det som er målt her, i tillegg til at familieomsorg kan ha negative konsekvenser for de som mottar omfattende omsorg. Videre viser resultatene i dette prosjektet at kvinner som yter uformell eldreomsorg i et omfattende omfang har lavere sannsynlighet for å være i jobb. Dette gjelder imidlertid ikke de individene som yter omsorg i mindre omfang.

Vignettundersøkelsen om tildeling av hjemmetjenester inneholder en beskrivelse av behovene til en fiktiv eldre person. Vi holder behovet til individet konstant for å undersøke variasjon i tildelingsbeslutninger for gitt behov. Vi finner at tildelte minutter med hjemmetjenester varierer stort både mellom og innad i kommuner. I tillegg varierte vi kjønnnet på pasienten og på pasientens barn, for å se om det er kjønnsforskjeller i tildeling av tjenester. Funnene i undersøkelsen tyder på at det er kjønnsforskjeller i tildeling av offentlige pleie- og omsorgstjenester i Norge.

1 Innledning

Med aldringen av befolkningen følger det utfordringer for fremtidens eldreomsorg. Ansvaret for pleie og omsorg for eldre er delt mellom velferdsstaten, familien og andre parter som naboer, venner og frivillige organisasjoner (WHO, 2002). Norge har et omfattende tilbud av offentlige pleie- og omsorgstjenester, og er et av landene i Europa som bruker mest penger per innbygger på omsorgstjenester til eldre (Eurostat, 2006; Huseby og Paulsen, 2009). Familien spiller allikevel en viktig rolle. Omfanget av den uformelle omsorgen i Norge, hovedsakelig gitt av familien, er anslått til å være av samme størrelsesorden som de offentlige helse- og omsorgstjenestene (Helsedepartementet, 2005–2006). De uformelle pleieoppgavene utført av familien består hovedsakelig av praktisk hjelp, mens mer krevende pleieoppgaver i stor grad utføres av den offentlige pleie- og omsorgssektoren (Jakobsson, Hansen og Jakobsson, 2013).

Aldringen av befolkningen legger press på de offentlige velferdstjenestene, i tillegg til forholdet mellom generasjonene innad i familien (Daatland et al. 2009). Alternative løsninger på disse utfordringene innen eldreomsorgen inkluderer økte brukeravgifter, økt sysselsetting, mer uformell omsorg og mer effektiv offentlig forvaltning. Disse alternativene er sterkt tilknyttet kjønn: velferdsstaten fordeler økonomiske ressurser fra menn til kvinner, kvinner yter mer av både den formelle og den uformelle omsorgen, og kvinner er en potensiell kilde til økt sysselsetting. Videre er likhet mellom kjønnene et viktig mål i seg selv. Det er imidlertid lite kunnskap om hvordan dagens eldreomsorg påvirker kvinner og menn forskjellig, og hvorvidt de potensielle løsningene nevnt ovenfor kommer i konflikt med målet om likhet mellom kjønnene.

Hensikten med dette prosjektet har vært å skape ny kunnskap om samspillet mellom familien og velferdsstaten i dagens system for langtidsomsorg for eldre, med særlig fokus på kjønnsforskjeller. Prosjektet har utforsket hvordan formell og uformell omsorg er fordelt mellom kvinner og menn, og hvilke konsekvenser forskjellige kombinasjoner av de to typene omsorg har for omsorgsgivere. Vi har undersøkt hvordan det å yte uformell omsorg påvirker psykisk velvære, og hvorvidt disse effektene er forskjellige for

kvinner og menn. Prosjektet har også analysert effekter av uformell omsorg på forskjellige faktorer tilknyttet arbeidsmarkedet, da målet om økt yrkesdeltakelse blant kvinner kan bli negativt påvirket av et mål om å øke den uformelle omsorgen.

Ved å undersøke forskjeller mellom kjønnene i dagens eldreomsorg, og hvorvidt fremtidige løsninger vil påvirke menn og kvinner forskjellig, kan prosjektet bidra med kunnskapsgrunnlag for en kjønnsnøytral utforming av fremtidens eldreomsorg. Rapporten starter med en beskrivelse av datasettene som er brukt. Videre presenteres de viktigste funnene i studiene i dette prosjektet, delt inn i tre temaer: sammenheng mellom formelle og uformelle pleie- og omsorgstjenester, effekter av uformell omsorg på arbeidstilbud og effekter av uformell omsorg på psykisk velvære. Til slutt følger en diskusjon og anbefalinger for utformingen av fremtidens eldrepolitikk.

2 Data

Det er brukt data fra flere forskjellige spørreundersøkelser. Den første runden av NorLAG (Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon) ble samlet inn i 2002-2003 og består av tre kilder: telefonintervju, spørreskjema og registeropplysninger. Utvalget kommer fra 30 kommuner og bydeler fra Agder, Nord-Trøndelag, Troms og Oslo/Akershus. 5 559 personer ble intervjuet over telefon, og av disse svarte 4 149 på spørreskjemaet. Datasettet LOGG (Life Course, Gender and Generation) ble samlet inn i 2007-2008 og består av den andre runden av NorLAG, samt data fra studien Generations and Gender Survey. Datasettet består av et nasjonalt representativt utvalg av individer mellom 18 og 79 år. 14 892 personer besvarte telefonintervjuet og 10 794 besvarte spørreskjemaet. ECHP (The European Community Household Panel) er et datasett som har blitt samlet inn i åtte bølger i perioden 1994 til 2001, i utgangspunktet fra tolv europeiske land, men den har blitt utvidet til å inkludere femten land. Dette datasettet inneholder informasjon om både uformell omsorg og lønnet arbeid. Videre er det brukt data fra en spørreundersøkelse utført av TNS Gallup. Spørreskjemaet ble sendt ut til 4500 nordmenn, 4500 dansker og 3525 svensker, og inneholder blant annet spørsmål om uformell omsorg og lønnet arbeid.

I tillegg er det brukt data fra KOSTRA (Kommune-Stat-Rapportering) og IPLOS (Individbasert pleie- og omsorgsstatistikk). KOSTRA inneholder statistikk på ressursbruk og aktiviteter på kommunenivå, inkludert data på pleie og omsorgstjenester. IPLOS inneholder informasjon på individnivå om personer som har søkt, mottar eller har mottatt pleie- og omsorgstjenester.

Til slutt er det brukt data fra en vignettundersøkelse om tildeling av hjemmetjenester. Denne spørreundersøkelsen inneholder en beskrivelse av behovene til en fiktiv eldre person og spørsmål om tjenester som respondenten ville tildelt denne personen. I beskrivelsen er kjønnet til både den eldre personen og vedkommende sitt barn variert. Denne systematiske variasjonen gir vignettundersøkelsen et eksperimentelt oppsett. Spørreundersøkelsen ble sendt ut til personer som jobber med tildeling av omsorgstjenester i kommunene. Utvalgsstørrelsen er på 804 personer fra 261 kommuner og 11 bydeler i Oslo. Dette datasettet er beskrevet nærmere i avsnitt 3.1.

3 Effekter av uformell omsorg

Nedenfor vil de viktigste resultatene fra de ulike studiene i prosjektet bli presentert. Studien er delt inn etter tematikk. Først vil sammenhengen mellom formelle og uformelle pleie- og omsorgstjenester beskrives, med fokus på kjønnsforskjeller. Dette avsnittet vil også se på hvorvidt forskjeller mellom hvor mye uformell omsorg kvinner og menn gir påvirker tildeling av offentlige tjenester. Videre beskrives effekter av uformell omsorg på faktorer tilknyttet arbeidsmarkedet, herunder lønn, timer arbeidet og sannsynlighet for å være i jobb. Analysene fokuserer særlig på kvinners arbeidstilbud, og ser på forskjeller blant europeiske og nordiske land, samt variasjon innad i Norge. Med arbeidstilbud menes det antallet timer en person er villig til å jobbe til en gitt lønn. Til slutt vil vi se på sammenhengen mellom uformell omsorg og forskjellige aspekter ved psykisk velvære. Disse studiene ser på hvordan disse effektene varierer for kvinner og menn som yter omsorg til foreldre, svigerforeldre eller partner.

3.1 Sammenhengen mellom formelle og uformelle pleie- og omsorgstjenester

Som beskrevet er tilbudet av formelle pleie- og omsorgstjenester i Norge omfattende. I tillegg vet vi at det ytes store mengder uformell omsorg, hovedsakelig fra familien. Formell og uformell omsorg kan henge sammen på forskjellige måter, for eksempel ved at formell og uformell omsorg er substitutter. Dette kan skje dersom offentlige tjenester erstatter pleie og omsorg som familien ellers ville gitt, eller hvis uformell omsorg reduserer sannsynligheten for fremtidige hjelpebehov. På en annen side kan formell og uformell omsorg være komplimenter. Dette kan skje gjennom oppgavespesialisering, hvis familien øker sin hjelp på andre områder når de offentlige tjenestene dekker en del av omsorgsbehovet. Det kan også være en slik sammenheng dersom den uformelle omsorgsgiveren er en pådriver for at den eldre skal motta offentlige tjenester. En analyse av aleneboende eldre i Europa finner at når det dreier seg om hjelp med daglige aktiviteter og omsorg i hjemmet, så er formell og uformell omsorg substitutter. Når det derimot er behov for mer omfattende

pleie og omsorg, for eksempel sykehusinnleggelse, så er formell og uformell omsorg komplimenter (Bolin et al. 2008).

Det kan også være slik at uformell omsorg, eller forventninger om uformell omsorg, påvirker hvor mye offentlige tjenester som gis. Dette kan for eksempel oppstå dersom tjenesteforvaltere anser uformell omsorg fra døtre som et nærmere substitutt til formell omsorg enn uformell omsorg fra sønner. En svensk studie har funnet at tjenesteforvaltere har forskjellige forventninger, basert på kjønn, til eldre personer som bor sammen. For eksempel har kvinner i lønnet arbeid blitt bedt om å redusere sine arbeidstimer hvis mannen trenger omsorg, mens dette ikke er rapportert for menn i lønnet arbeid når kona trenger omsorg (Stark 2005). For å sikre en kjønnsnøytral utforming av den offentlige omsorgen er det viktig å kjenne til hvordan formelle og uformelle pleie- og omsorgstjenester henger sammen, og hvorvidt dette avhenger av kjønn.

Jakobsson, Hansen, Kotsadam (2012) undersøker denne sammenhengen mellom formell og uformell omsorg i Norge. De bruker data fra LOGG (2007/2008) og ser på hvordan omfanget av offentlige pleie- og omsorgstjenester påvirker sannsynligheten for at personer gir jevnlig hjelp med pleieoppgaver innad i familien. Omfanget av offentlige pleie- og omsorgstjenester måles ved andeler som mottar slike tjenester i kommunen. Forfatterne kontrollerer for andel av befolkningen i kommunen som er eldre enn 66 år, medianinntekten i kommunen og andelen av de kommunale utgiftene som brukes på pleie og omsorg for å ta hensyn til egenskaper ved kommunen som kan påvirke omfanget av formell omsorg. Videre kontrollerer de for egenskaper som kan henge sammen med sannsynligheten for å yte uformell omsorg; alder, kjønn, utdanning, inntekt og bosted.

I analysen finner de at individer som bor i kommuner med omfattende offentlig omsorg er mindre tilbøyelige til å yte omsorg enn de som bor i kommuner med mindre offentlige tjenester. Tilsvarende kunne en vente at hvor mye penger kommunene bruker på formell omsorg også påvirker sannsynligheten for å yte uformell omsorg, men forfatterne finner ingen slik effekt. Den negative sammenhengen mellom andelen som mottar formelle omsorgstjenester og sannsynligheten for at en respondent er en uformell omsorgsgiver kan tyde på at mindre formell omsorg øker familiens rolle i

omsorgsgivingen, eller tvinger familien til å ta på seg pleieoppgaver. Jakobsson, Hansen og Kotsadam argumenterer for at velferdsstaten trolig ikke skyver ut familien, men at omfattende offentlig omsorg gjør at familien heller bidrar med andre typer hjelp og omsorg.

Jakobsson, Hansen og Jakobsson (2013) undersøker dette temaet videre. I tillegg til å se på hvordan andelen som mottar formell omsorg i kommunen henger sammen med tilbudet av uformell omsorg ser forfatterne også på sammenhengen med individers holdninger til familieomsorg. Holdninger til familieomsorg omhandler i hvilken grad man mener at voksne barn bør ta ansvar for den hjelpen som deres gamle foreldre trenger. For å måle dette har Jakobsson, Hansen og Jakobsson laget en additiv indeks ut fra fire påstander om holdninger i LOGG-datasettet som inkluderer hvorvidt barn bør ta ansvar for omsorgen foreldrene trenger, om barn bør tilpasse egen jobb etter foreldrenes behov, om barn bør gi økonomisk hjelp, og hvorvidt barn bør ha foreldrene boende hos seg når de ikke lenger kan ta vare på seg selv. De fire påstandene besvares på en skala fra 0 (helt uenig) til 10 (helt enig). Holdningsskalaen går dermed fra 0 til 40.

På hver av påstandene svarer utvalget i gjennomsnitt mellom 3 og 4. Menn er generelt mer positive til at barn skal ta vare på foreldrene sine enn kvinner, mens de eldre har mindre positive holdninger til dette enn de yngre. Jakobsson, Hansen og Jakobsson (2013) finner at det er en negativ sammenheng mellom andelen som mottar offentlige tjenester og holdningene til familieomsorg. Det vil si at det i kommuner der mange mottar offentlige tjenester er færre som mener at barn skal hjelpe sine foreldre. En økning i andelen omsorgsmottakere på ett prosentpoeng er forbundet med 0,3 lavere score på holdningsskalaen, en tydelig men ganske svak sammenheng. Hvor mye penger kommunene bruker på offentlig omsorg relativt sett har ingen sammenheng med holdninger til familieomsorg.

Når forfatterne ser på hvorvidt formell omsorg påvirker sannsynligheten for at en respondent yter uformell omsorg kontrollerer de for individuelle faktorer som kan henge sammen med sannsynligheten for å være en omsorgsgiver og egenskaper ved kommunen som kan påvirke omfanget av offentlige tjenester. De finner at menn har 3,4 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å være en uformell omsorgsgiver. I gjennomsnitt er den ubetingete

sannsynligheten for å gi uformell omsorg på 8,5 prosentpoeng, som betyr at menn har en betydelig lavere sannsynlighet for å gi uformell omsorg enn kvinner. Andelen i kommunen som mottar offentlige pleie- og omsorgstjenester henger negativt sammen med sannsynligheten for at en respondent yter uformell omsorg. Dersom andelen som mottar offentlige tjenester øker med ett prosentpoeng minsker sannsynligheten for å være en uformell omsorgsgiver med 0,69 prosentpoeng. Hvor mye uformell omsorg som gis i kommunen ser derimot ikke ut til å henge sammen med hvor mye penger kommunene bruker på offentlig omsorg relativt sett.

Forfatterne finner altså at individer i kommuner med mye offentlig omsorg er mindre positive til uformell omsorg og har lavere tilbøyelighet til å yte omsorg, og motsatt for kommuner med lite offentlig omsorg. Man vet imidlertid ikke hva som ligger bak disse sammenhengene. Det kan være at offentlige tjenester fører til at eldre sine behov for uformell omsorg reduseres eller at familien konsentrerer seg om andre typer omsorgsoppgaver. I tillegg kan det være slik at eldre med hjelpebehov i stigende grad foretrekker offentlige tjenester når den er lettere tilgjengelig.

De to studiene beskrevet ovenfor benytter seg av variasjon mellom kommuner i andelen som mottar offentlige pleie- og omsorgstjenester. Det er disse forskjellene i offentlig omsorg Syse, Øien, Jakobsson og Solheim (2014) ønsker å undersøke nærmere. Tidligere studier som har sett på lokale variasjoner i offentlig omsorg har funnet at det er store variasjoner i dekningsgrader og ressursinnsats (Daatland og Veenstra, 2012; Hagen et al. 2011). For å kontrollere for variasjonen i tilbudet som skyldes variasjon i behov, har tidligere studier inkludert variabler som alderssammensetning, dødsrater og andre demografiske faktorer på kommunenivå (Daatland og Veenstra, 2012; Huseby og Paulsen, 2009). Syse, Øien, Jakobsson og Solheim (2014) mener at disse variablene kan være for grove til fange opp lokale variasjoner i behov for eldreomsorg. Derfor benytter forfatterne en annen metode for å kontrollere for individuelle behov. Forfatterne ser på hvordan tildelinger av hjemmehjelp varierer, både mellom norske kommuner og internt i enkeltkommuner ved hjelp av spørreskjema besvart av personer som arbeider med vurdering og tildeling av hjemmetjenester. Dette spørreskjemaet inneholder en beskrivelse av en fiktiv eldre person med gitte behov, etterfulgt av spørsmål om tjenester

respondentene ville tildelt denne personen og noen opplysninger om respondenten selv. Tjenestene er delt inn i tre grupper. Praktisk bistand som består av blant annet vask, støvsugning, sengetøyskift og innkjøp, hjemmesykepleie som består av blant annet personlig hygiene, måltider og medisiner, samt andre tjenester som inkluderer trygghetsalarm, dagsenter og rehabilitering. Respondentene ble også bedt om å fylle ut omfanget av de tjenestene de ønsket å tildele. I tillegg ble respondentene spurt om personen beskrevet i spørreskjemaet minner om kasus vedkommende vanligvis vurderer. De som svarte nei til dette spørsmålet ble ekskludert, og det gjensto da 733 besvarelser fra 255 forskjellige kommuner.

Respondentene var i hovedsak kvinner og de fleste var sykepleiere med videreutdanning. Flertallet oppga at de normalt gjør vurderinger i samråd med kolleger eller ansatte i hjemmetjenesten, og 81 prosent sa at de bruker et standardisert verktøy eller skjema. 93 prosent av respondentene ville tildelt praktisk bistand og 78 prosent ville tildelt hjemmesykepleie. 56 prosent ville tildelt trygghetsalarm, mens tallet for dag- eller aktivitetssenter var 59 prosent. Det var til tjenester tilknyttet ernæring hvor det i snitt ble tildelt mest tid. På spørsmålet om hva respondentene tok hensyn til ved vurderingen var de tre viktigste faktorene personens praktiske hjelpebehov, behovet for medikamentell hjelp og fallhistorie.

Forfatterne fant stor variasjon i omfanget av tjenester som ble tildelt. For alle tjenester, med unntak av institusjonsopphold, varierte omfanget av tildelingen fra 0 til 4240 minutter per uke. Funnene tyder imidlertid på at det er noen få respondenter som har tildelt et høyt antall minutter i forhold til resten. Respondentene tildeler i gjennomsnitt 592 minutter i uken, mens medianen er noe lavere og ligger på 575 minutter i uken. Når medianverdien er noe lavere enn gjennomsnittet tyder det på at vi har noen få respondenter som tildeler et høyt antall minutter i forhold til resten av respondentene. Dette gjør at forskjellene forsterkes og resultatene må tolkes med forsiktighet. Menn ville i snitt tildele mellom 45 og 870 færre minutter enn kvinner. Disse forskjellene er signifikante, men dette må tolkes med forsiktighet da det var få menn som var med i undersøkelsen. Videre ville eldre respondenter tildele mindre tid enn de yngre. Ved kun å inkludere kommuner med over 10 000 innbyggere og som hadde fem eller flere respondenter, fant forfatterne at den

interne variasjonen var nesten like stor som variasjonen mellom kommuner av tilsvarende størrelse. Syse, Øien, Jakobsson og Solheim (2014) mener dette kan tyde på at den individuelle variasjonen i vurdering av behov er stor.

Forfatterne mener at variasjonen de fant i analysen kan anses å være uakseptabelt høy. De påpeker imidlertid at kasuset bevisst var skrevet slik at det ikke skulle være opplagt hvorvidt tjenester burde tildeles, og i så tilfelle hvor mye. Videre peker de på at respondentene ofte tar avgjørelser i fellesskap og med standardiserte verktøy, mens dette spørreskjemaet skulle fylles ut individuelt. Dermed overestimerer trolig resultatene den reelle variasjonen. Allikevel tyder funnene på at tildeling av kommunale helsetjenester avhenger både av kommunen man bor i og av hvilke saksbehandler man får internt i kommunen.

Variasjon i tildelinger kan imidlertid også skyldes karakteristikk ved mottakeren av tjenestene og familien til mottakeren. Jakobsson, Kotsadam, Syse og Øien (2014) undersøker om det skjer diskriminering i tildeling av hjemmetjenester på bakgrunn av kjønn. Som kjent yter kvinner mer uformell omsorg, og dette kan ha flere årsaker. Det kan skyldes at kvinner, relativt til menn, har en lavere kostnad forbundet med å redusere arbeidstid for å kunne utføre omsorgsoppgaver. Det kan skyldes kjønnsforskjeller i preferanser og i sosiale normer rundt familie og kjønn. Det kan også være slik at kvinner har et komparativt fortrinn i omsorgsgivning, hvilket betyr at kvinner opplever et lavere tap av å gå glipp av andre gjøremål når de i stedet bruker tiden på omsorgsgivning. Videre kan en årsak være at det er et ønske om likt kjønn i en omsorgssituasjon. Da det er flest kvinner som trenger pleie og omsorg fra andre enn partner kan dette føre til at døtre yter mer omsorg. Et siste alternativ, som er tema for analysen som følger, er at deler av disse kjønnsforskjellene kan skyldes at de som vurderer og tildeler omsorgstjenester rasjonerer tjenestene på bakgrunn av oppfatninger om faktorene beskrevet ovenfor.

I beskrivelsen av den fiktive eldre personen i spørreskjemaet er det to faktorer som varierer: kjønn på den eldre som er identifisert ved personens navn og kjønn på personens barn som er nevnt direkte. De fire forskjellige beskrivelsene er dermed mann-sønn, kvinne-sønn, mann-datter og kvinne-datter. Spørreskjemaene med de forskjellige beskrivelsene ble sendt ut slik at det var tilfeldig hvilke beskrivelse den enkelte respondent fikk. Det er kun

kjønn til den eldre personen og kjønn til personens barn som varierer. Dermed er behovet til den eldre personen likt i de fire beskrivelsene. Ved tildeling av kommunale helsetjenester i Norge skal det ikke tas hensyn til familiesituasjon. Gitt at tildelingen foregår uten kjønnsdiskriminering forventer en altså at det ikke skal være noen systematiske forskjeller i tildelingene. Ved å benytte seg av de forskjellige beskrivelsene undersøker forfatterne om noen grupper vil kunne behandles forskjellig i tildeling av offentlige hjemmetjenester i norske kommuner.

Ved å sammenligne en kvinne med datter og en kvinne med sønn finner Jakobsson, Kotsadam, Syse og Øien (2014) at kvinnen med sønn ville mottatt 25 prosent mer offentlig omsorg enn dersom hun hadde hatt en datter. Dette tilsvarer en økning på 120 minutter med tjenester per uke. En mann med datter ville mottatt 19 prosent mer offentlig omsorg enn dersom han var en kvinne med datter. Forskjellen mellom en kvinne med datter og en mann med sønn er på 15 prosent (statistisk signifikant på 10 prosent nivå). Når det ble kontrollert for faktorer på kommunenivå finner forfatterne at dersom en kvinne hadde en sønn i stedet for en datter ville hun mottatt 34 prosent mer tjenester. Disse resultatene tyder på at familiesituasjon blir tatt med i vurdering av behov og tildeling av hjemmetjenester. Individene som tildeler tjenester ser ut til å anse uformell omsorg fra kvinner som et substitutt for offentlig omsorg i større grad enn uformell omsorg fra menn, og dette har en stor og direkte effekt på tildelingen. Dette er resultater som står i sterk kontrast til målet om universelle velferdsordninger som skal fordeles etter brukerens behov, og ikke på bakgrunn av kjønn.

3.2 Effekter av uformell omsorg på arbeidstilbud

Uformell eldreomsorg påvirker trolig både kvinners og menns tilknytning til arbeidsmarkedet, men det er sannsynlig at effekten på kvinners arbeidstilbud er større. Denne forventningen skyldes at det er kvinner som yter mesteparten av den uformelle omsorgen. Det er flere døtre enn sønner som yter uformell omsorg til sine gamle foreldre og som vi så i avsnittet ovenfor ser det ut til at kjønn på den eldre personens barn påvirker hvor mye offentlige tjenester vedkommende får. I tillegg er mange kvinner gift med eldre menn, og noen av disse kvinnene kombinerer lønnet arbeid og partneromsorg.

Tidligere forskning har i stor grad fokusert på hvordan uformell omsorg for barn påvirker kvinners arbeidstilbud. Effektene av uformell eldreomsorg, derimot, har fått langt mindre oppmerksomhet. De fleste studiene som har undersøkt denne sammenhengen kommer fra USA og Storbritannia (for eksempel Wolf og Soldo 1994; Ettner 1996; Pavalko og Artis 1997; Johnson og Lo Sasso 2000), samt noen fra Europa (Heitmueller 2007; Heitmueller og Inglis 2007; Carmichael et al. 2008; Carmichael og Charles 1998, 2003a, 2003b). Disse studiene finner generelt at omsorgsgivere har lavere sannsynlighet for å være i arbeid og at de jobber færre timer. Da dette prosjektet ble initiert var det kun to tidligere studier gjennomført med norske data. Gautun (2008) fant at kvinner har større sannsynlighet til å endre sitt arbeid, for eksempel ved å jobbe deltid eller ta ut lengre ferier, for å kunne håndtere omsorgsoppgaver. Daatland et al. (2009b) brukte data fra NorLAG og fant at for kvinner henger det å yte omsorg for gamle foreldre positivt sammen med sannsynligheten for å jobbe deltid. De fant ikke en tilsvarende effekt for menn. Et problem med disse to norske studiene er at avgjørelser om arbeid og omsorg kan bli tatt samtidig. For eksempel kan uformelle omsorgsgivere komme fra en gruppe individer som har lav tilknytning til arbeidslivet. I så tilfelle kan effekten av omsorgsgivning på arbeidstilbud bli overestimert. På den andre siden kan det være at de som yter uformell omsorg kommer fra en gruppe spesielt flittige individer, som kombinerer både omsorgsoppgaver og lønnet arbeid. I dette tilfellet kan effekten av omsorgsoppgaver på yrkesdeltakelsen bli underestimert.

Med det økende behovet for både formell og uformell eldreomsorg er det viktig å kjenne de arbeidsrelaterte konsekvensene av at individer yter uformell omsorg. Dersom omsorgsoppgaver resulterer i at kvinner må redusere sin tilknytning til arbeidsmarkedet vil dette ha store effekter, både på Norges skattegrunnlag og på kvinners status og muligheter i samfunnet. Hvis man ikke tar hensyn til disse effektene i utformingen av det offentlige tjenestetilbudet kan føre til at politiske avgjørelser for eldreomsorgen står i kontrast med mål om like muligheter for kjønnene på arbeidsmarkedet.

Kotsadam (2011) bruker data fra The European Community Household Panel (ECHP) og undersøker hvordan uformell eldreomsorg påvirker kvinners

tilknytning til arbeidsmarkedet i en rekke europeiske land. Det er store kulturelle og institusjonelle forskjeller mellom de Europeiske landene. Kotsadam (2011) deler derfor landene i undersøkelsen inn i tre geografiske grupper; Sør-Europa, Sentral-Europa og Norden, og i to grupper etter omfanget av formell omsorg i landene.

For landene samlet finner Kotsadam en signifikant negativ marginal effekt av å yte uformell eldreomsorg på sannsynligheten for å være i jobb. Det er imidlertid store forskjeller mellom de geografiske gruppene. Effekten er ikke signifikant for de Nordiske landene, mens den er størst for landene i Sør-Europa. Individer som yter uformell eldreomsorg i Sør-Europa har nesten 7,5 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å være i jobb enn individer fra samme region som ikke yter uformell eldreomsorg. Forskjellen mellom Norden og Sør-Europa er statistisk signifikant. Effekten for landene i Sentral-Europa er lavere enn i Sør-Europa, men fortsatt signifikant. Videre finner Kotsadam at landene med mer formell omsorg ser ut til å ha lavere sammenheng mellom omsorgsgivning og arbeid enn landene med mindre formell omsorg. Forskjellen mellom de to gruppene er imidlertid ikke signifikant. Disse resultatene, hvor effektene er størst i Sør-Europa og i landene med mindre formell omsorg, ser også ut til å gjelde når Kotsadam undersøker den marginale effekten av antall omsorgstimer på sannsynligheten for å være i jobb. Forfatteren undersøker også effekten av det å yte uformell omsorg på antall timer lønnet arbeid. Igjen er det ingen sammenheng i Norden, og sterkest sammenheng i Sør-Europa. Resultatene tyder på at det å yte uformell eldreomsorg i Sør-Europa reduserer antall timer arbeidet med 2,9 prosent for de som er i jobb. I Sentral-Europa er denne effekten 2 prosent. Ved å kontrollere for andre variabler som kan tenkes å være korrelert med arbeidsmarked utfall og uformell omsorg blir resultatene signifikante kun for Sør-Europa og for landene med mindre formell omsorg. Kotsadam argumenterer for at resultatene i denne studien ikke fullt ut er drevet av reversert kausalitet, dvs. at de som arbeider lite, i større grad yter omsorg.

Denne negative sammenheng mellom uformell eldreomsorg og kvinners arbeidstilbud blir bekreftet i analysen til Jakobsson og Kotsadam (2012). Forfatterne bruker også data fra ECHP for å analysere hvordan uformell eldreomsorg påvirker sannsynligheten for å være i lønnet arbeid. De

finner at effekten er ikke-eksisterende i Norden, mens det å yte uformell eldreomsorg i Sør-Europa er forbundet med 7 prosent lavere sannsynlighet for å være i arbeid. Videre vil en kvinne i Sør-Europa som gir ti timer med omsorg vil sannsynlighet for å være i jobb i Sør-Europa reduseres med 3 prosent. Igjen er effekten i Norden ikke signifikant, men effekten i Sentral-Europa ligger imellom Sør-Europa og Norden.

For å oppsummere finner begge analysene at effektene er sterke i Sør-Europa, noe mindre i Sentral-Europa, mens det ikke er noen vesentlig effekt i Norden. Et annet trekk er at land med omfattende formelle omsorgstjenester ser ut til å ha lavere effekter enn land med mindre formell omsorg. Kotsadam (2011) mener variasjonen fra sør til nord kan skyldes at det i nord er et større tilbud av formell omsorg i tillegg til at normene som sier at kvinner skal ta seg av sine eldre foreldre er mindre strenge. Dersom det er mulig å benytte seg av formelle omsorgstjenester vil de uformelle omsorgsgiverne føle seg mindre tvunget til å måtte yte omsorg. Mindre uttalte kjønnsnormer for hvem som gir omsorg reduserer graden av sosialt press slik at individer står friere i avgjørelsen om å yte omsorg (Jakobsson og Kotsadam, 2012).

De to foregående studiene fant ingen effekt av å være uformell omsorgsgiver på kvinners arbeidstilbud i Norden. Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013) undersøker dette nærmere ved å fokusere på de nordiske landene Norge, Sverige og Danmark. De bruker data fra spørreundersøkelsen gjennomført av TNS Gallup og undersøker hvordan uformell omsorg for eldre og for funksjonshemmede barn henger sammen med sysselsetting. De nordiske landene er kjennetegnet ved universelle velferdstjenester hvor formelle tjenester skal gis ved behov og ikke ut i fra den enkeltes kjøpekraft. Videre spiller familien en mindre rolle i omsorgsgivingen (Esping-Andersen og Korpi, 1987; Kautto et al., 1999). Det er imidlertid forskjeller mellom de tre landene, både hva angår formell og uformell omsorg. Det å yte uformell omsorg generelt (alle typer omsorg totalt) er mest vanlig i Danmark og minst vanlig i Sverige. De som yter uformell omsorg i Sverige gjør dette oftere enn individer i Norge og Danmark. Det er en negativ korrelasjon mellom det å yte uformell omsorg og sannsynligheten for å være i jobb i Norge og Danmark, men ikke i Sverige. Når det kommer til formelle omsorgstjenester mottar en større andel dansker hjemmetjenester enn nordmenn og svensker. Norge skiller seg ut med

å ha flest plasser på sykehjem. Totalt ser det ut til at danske omsorgstjenester dekker den største andelen av den eldre befolkningen, mens Sverige dekker den minste andelen av den eldre befolkningen. Det er dermed mye variasjon i omsorgen i de tre nordiske landene.

Forfatterne bruker data fra spørreundersøkelsen gjennomført av TNS Gallup. De som yter uformell omsorg generelt i Sverige oppgir i snitt å gi 16 timer per uke. Det tilsvarende tallet for Norge er 12 timer, og 11 timer for Danmark. Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013) analyserer sammenhengen mellom omsorg og yrkesaktivitet. De finner at det å være en uformell omsorgsgiver generelt reduserer sannsynligheten for å være i jobb i Norge og Danmark med henholdsvis 4,5 og 5,0 prosentpoeng. De finner ingen signifikant sammenheng i Sverige. Videre ser de nærmere på uformell eldreomsorg. Når forfatterne undersøker hvordan uformell eldreomsorg påvirker sannsynlighet for å være i jobb finner de, i likhet med Kotsadam (2011) og Jakobsson og Kotsadam (2012), ingen signifikante resultater. Når de derimot undersøker denne sammenhengen for de individene som yter uformell eldreomsorg minst 30 timer i måneden finner de en negativ sammenheng. De som yter uformell eldreomsorg av dette omfanget har, for landene samlet, 9 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å være i jobb. Når det kommer til uformell omsorg for funksjonshemmede barn finner forfatterne en negativ effekt for landene samlet: de som yter uformell omsorg til et funksjonshemmet barn har 7,2 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å være i lønnet arbeid. For de som yter denne typen omsorg intensivt er effekten enda større (15,3 prosentpoeng).

Det at forfatterne finner en sammenheng mellom uformell omsorg generelt og sannsynligheten for å være i jobb i Danmark og Norge, men ikke i Sverige skyldes ikke nødvendigvis at det å yte uformell omsorg i Danmark og Norge fører til redusert sannsynligheten for å være i jobb. Det kan også være slik at individer med mindre tilknytning til arbeidsmarkedet har en større sannsynlighet for å være uformelle omsorgsgivere i Danmark og Norge enn i Sverige. Det å gruppere Norge, Sverige og Danmark sammen som en «Nordisk modell» kan altså skjule forskjeller mellom landene.

I sin analyse av hvordan uformell eldreomsorg påvirker arbeidstilbud i Norge, Sverige og Danmark bruker Unger (2013) det samme datasett som Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013). Unger finner ingen signifikant

sammenheng mellom sysselsetting og det å yte omsorg. Det å yte eldreomsorg minst 30 timer i måneden er imidlertid forbundet med en redusert sannsynlighet for å være i jobb for landene samlet. Disse individene har en 8,7 prosentpoengs lavere sannsynlighet for å være i jobb. Denne sammenhengen er ikke lenger signifikant hvis analysen begrenses til hvert enkelt land. Disse funnene er i samsvar med resultatene til Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013). For å ta hensyn til muligheten for endogenitetsproblemer i analysen, utfører Unger også en analyse med instrumentvariabler. I denne analysen er effekten av å yte intensiv omsorg på sannsynligheten for å være i jobb ikke lenger signifikant.

Unger finner ingen forskjellige effekter mellom kvinnelige og mannlige omsorgsgivere, hverken for omsorgsgivere generelt eller for intensive omsorgsgivere. Dette kan skyldes normer for likhet mellom kjønnene i Norge eller likere muligheter på arbeidsmarkedet (Jakobsson, Kotsadam og Szebehely, 2013; OECD, 2012). Årsakene til at hun ikke finner forskjeller mellom kjønnene kan også skyldes at det er relativt få mannlige omsorgsgivere i datasettet, eller at menn rapporterer omsorgstimer som egentlig er gitt av deres koner. På bakgrunn av sin analyse foreslår Unger at små mengder uformell omsorg kan lette den finansielle byrden av befolkningens aldring uten at det reduserer skattegrunnlaget eller skader målet om balansert deltakelse i arbeidslivet mellom kvinner og menn.

De to følgende studiene utforsker også effekter av uformell eldreomsorg på arbeidstilbud i Norge. Kotsadam (2012) bruker data fra LOGG for å analysere hvordan uformell eldreomsorg henger sammen med sannsynlighet for å være i jobb, antall timer arbeidet og lønn. Kotsadam finner at 8 prosent av populasjonen mellom 18 og 65 år yter eldreomsorg generelt, og at 2 prosent yter omsorg mer enn 20 ganger i måneden. Disse klassifiseres som intensive omsorgsgivere.

I analysen finner Kotsadam at å yte uformell eldreomsorg generelt ikke reduserer norske kvinners sannsynlighet for å være i jobb. Dette gjelder imidlertid ikke for kvinner som yter intensiv omsorg. For disse kvinnene er sannsynlighet for å være i jobb er 6-8 prosentpoeng lavere enn for kvinner som ikke yter intensiv omsorg. Disse resultatene samsvarer med resultatene til

Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013) og Unger (2013). Videre undersøker han effekter på lønn og antall timer arbeidet i det respondentene oppgir som en normal arbeidsuke, men finner ingen effekter på disse to faktorene. I sin analyse finner Kotsadam ingen indikasjoner på at det er endogenitet i sammenhengen mellom omsorg og arbeid. Endogenitet vil her si at det er andre faktorer som påvirker sammenhengen mellom omsorg og arbeid, for eksempel ved at de som yter omsorg kommer fra en gruppe individer som fra før har lav tilknytning til arbeidslivet. Det at Kotsadam ikke finner endogenitet tyder på at intensiv uformell eldreomsorg medfører en kostnad gjennom redusert arbeidstilbud som bør tas hensyn til ved utforming av eldrepolitikken. Kotsadam argumenterer for at de ikke-eksisterende effektene på arbeidsliv for kvinner som yter omsorg generelt i Norge skyldes gode offentlige omsorgstjenester og mindre sterke normer rundt kjønn og familie.

Flere av studiene beskrevet ovenfor indikerer at kontekst påvirker hvordan uformell eldreomsorg henger sammen med faktorer på arbeidsmarkedet (Kotsadam 2012, Jakobsson og Kotsadam 2012, Kotsadam 2011). Berge (2014) undersøker hvordan effekten av uformell eldreomsorg på norske kvinners sannsynlighet for å være i jobb avhenger av kontekstuelle faktorer ved bruk av LOGG-data. For å analysere dette grupperer hun de norske kommunene etter tilbud av offentlige omsorgstjenester. Formell omsorg kan være et substitutt for uformell omsorg, for eksempel ved at lite offentlige tjenester øker nødvendigheten av uformell omsorg. I tillegg grupperer Berge kommunene etter støtte for normer som sier at voksne barn bør ta ansvaret for den omsorgen deres gamle foreldre trenger. Sterk støtte for slike normer kan føre til tvang eller sosialt press i avgjørelsen om å gi uformell omsorg.

I likhet med Kotsadam (2012), Unger (2013), og Jakobsson, Kotsadam og Szebehely (2013) finner Berge (2014) at det å yte uformell omsorg generelt ikke påvirker sannsynligheten for å være i lønnet arbeid. Forfatteren finner imidlertid at individer som yter uformell eldreomsorg minst 30 ganger i måneden har nesten 9 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å være i jobb dersom de bor i kommuner med lite offentlig omsorg og relativt sterk støtte for normene. I kontrast eksisterer det ikke tilsvarende effekt for individer i kommunegruppen med mye offentlig omsorg og relativt lav støtte for normene. Berge argumenterer for at dette skyldes at individer i kommuner

med lite offentlig omsorg ser seg nødt til å yte uformell omsorg, og at sterk støtte for normene fører til sosialt press for å gi omsorg. Disse individene kan da føle seg tvunget til å yte mer omsorg enn de klarer uten at tilknytningen til arbeidsmarkedet reduseres. Resultatene tyder på at formell omsorg og støtte for normer påvirker hvor fritt individene står i avgjørelser om omsorg og arbeid, og at dette har direkte konsekvenser for omsorgsgiveres sannsynlighet for å være i jobb.

3.3 Effekter av uformell omsorg på psykisk velvære

Et viktig aspekt vedrørende uformell omsorg er hvordan det påvirker omsorgsgiverens trivsel, velvære og helse. Dersom uformell omsorg påvirker psykisk velvære og helse på en negativ måte kan det medføre ytterligere kostnader for samfunnet. En slik negativ sammenheng kan føre til økt etterspørsel etter helse- og omsorgstjenester, eller øke andelen som mottar støtteordninger fra det offentlige (Hansen, Slagsvold og Ingebretsen, 2013). Redusert sysselsetting har blitt diskutert ovenfor.

Det er behov for å øke kunnskapen om disse sammenhengene. Hansen, Slagsvold og Ingebretsen (2013) kommenterer at tidligere litteratur i stor grad kommer fra USA. Det er store forskjeller i institusjonelle og kulturelle kontekster, og det er derfor behov for å undersøke disse sammenhengene også utenfor USA. Videre er det store variasjoner blant uformelle omsorgsgivere, både når det gjelder forskjellige typer omsorg, forskjellige omsorgsmottakere og variasjon i omfanget av omsorgen. Det er også behov for, i større grad enn hva tidligere litteratur har gjort, å ta hensyn til individuelle faktorer som alder, utdanning og tilknytning til arbeidsmarkedet. Mange tidligere studier har dessuten kun brukt tverrsnittsdata og kan derfor ikke skille på hvorvidt effekter av uformell omsorg på velvære skyldes omsorgen i seg selv, eller en seleksjon inn i omsorgsrollen. Til slutt har de fleste tidligere studier ofte fokusert kun på ett eller to aspekter av psykologisk velvære. For å fange opp flere av de potensielle konsekvensene av uformell omsorg trengs det en bredere, flerdimensjonal tilnærming til psykologisk velvære.

Å gi omfattende uformell omsorg til voksne familiemedlemmer blir ofte omtalt som en byrde. Hansen og Slagsvold (2013b) skriver at dette kan skyldes

at omsorgsoppgavene kan være fysisk og psykisk belastende og fordi omsorgsgiveren kan måtte gjøre forsakelser, både personlig, sosialt og i arbeidslivet for å kunne møte sine omsorgsforpliktelser. I tillegg kan det skape en usikkerhet rundt fremtiden, både når det gjelder omsorgsmottakerens behov og muligheter for å motta offentlige pleie- og omsorgstjenester. Forfatterne beskriver imidlertid også at det å yte uformell omsorg kan ha positive sider. Det kan oppleves tilfredsstillende å hjelpe familiemedlemmer og å føle at man gjør en innsats. Omsorgsgivingen kan også føre til større nærhet til den som mottar omsorgen. Slike positive sider kan virke positivt inn på omsorgsgiverens mestringfølelse, selvaktelse og opplevelse av mening.

I studiene i dette prosjektet blir flere forskjellige aspekter av psykisk velvære målt. Disse aspektene inkluderer tilfredshet med livet, tilfredshet med parforholdet, selvaktelse, lykke, positiv og negativ affekt, depresjon, ensomhet og mestring. Data er hentet fra NorLAG og LOGG. Hensikten med studiene er å få et mer nyansert bilde av hvordan uformell omsorg påvirker omsorgsgivere i Norge.

Blant nordmenn med en pleietrengende forelder gir 25 prosent av menn og 40 prosent av kvinner jevnlig pleie til foreldre (Hansen, Slagsvold og Ingebretsen 2012). Hansen, Slagsvold og Ingebretsen (2013) undersøker hvordan det å yte jevnlig hjelp til personlig pleie til foreldre eller svigerforeldre påvirker de forskjellige aspektene av psykisk velvære. Videre undersøker de hvorvidt effekten av å yte uformell omsorg avhenger av kombinasjoner av omsorgsgiverens kjønn, alder, utdanning, partnerskap, status på arbeidsmarkedet og hvorvidt omsorgsgiver og –mottaker bor sammen eller ikke. De gjennomfører en analyse med tversnittdata og en analyse med paneldata. I den sistnevnte undersøkelsen undersøker forfatterne hvordan det å yte omsorg i tidsperiode to (2007/2008) påvirker psykisk velvære når man kontrollerer for psykisk velvære i tidsperiode en (2002/2003). Forfatterne argumenterer for at disse effektene kan tolkes som effekten av det å yte uformell omsorg på endring i psykisk velvære.

I tverrsnittanalysen finner forfatterne at å yte uformell omsorg i stor grad er urelatert til målene på psykisk velvære. Det er imidlertid forskjeller mellom kjønnene og det spiller en rolle om man bor med omsorgsmottaker eller ikke.

Det å være en omsorgsgiver har ingen effekt på noen av indikatorene på velvære for menn. Å yte omsorg til foreldre man ikke bor sammen med har heller ingen effekt på disse indikatorene for kvinner, med et unntak: det er en svak positiv effekt av å yte hjelp til personlig pleie til en forelder som ikke bor i samme husholdning på kvinners følelse av mestring, dvs. at kvinner som yter omsorg opplever høyere mestring generelt. Det er imidlertid relatert til lavere livskvalitet, det å yte omsorg til en forelder man bor med, og disse sammenhengene finnes bare blant kvinner. Å yte slik omsorg er blant kvinner forbundet med lavere lykke, og mer negativ affekt, depressive symptomer og ensomhet, men som nevnt bedre mestringsfølelse. Det er få som gir pleie til foreldre de bor med. Dette skyldes hovedsakelig at det er få som bor med foreldre i Norge. Utdanning har noe å si for disse effektene da de er mer utpreget for kvinner med lav utdanning. Det å ha en partner, derimot, synes å beskytte mot disse negative effektene på kvinners velvære.

I analysen til Hansen, Slagsvold og Ingebretsen (2013) er det uklart hvorvidt effektene drives av omsorgsoppgavene i seg selv, eller det at familiemedlemmet er sykt. Hansen og Slagsvold (2013b) håndterer dette problemet ved å sammenlikne individer som yter omsorg til sine foreldre og individer som ikke yter omsorg, men som har pleietrengende foreldre. Som beskrevet nærmere under, synes kvinners velvære å ha negative sammenheng med at familiemedlemmet har dårlig helse, mens menns velvære har klarere sammenheng med selve omsorgen. Resultatene av denne analysen samsvarer for øvrig med analysen til Hansen, Slagsvold og Ingebretsen (2013): for kvinner er omsorg innad i husholdningen forbundet med lavere tilfredshet, mer negative følelser og mer depressive symptomer, men dette gjelder mest for kvinner med lav eller middels utdanning. Å yte omsorg til foreldre man ikke bor med har ingen effekt på målene på psykisk velvære, med unntak av en svak positiv effekt på mestringsfølelse. I tillegg rapporterer kvinnene med lav og middels utdanning noe mer depressive symptomer. For menn er det ingen sammenheng mellom det å yte omsorg til foreldre og psykisk velvære.

Disse resultatene bekreftes i stor grad av panelanalysene. I panelanalysene ser Hansen, Slagsvold og Ingebretsen (2013) kun på omsorgsgivere som ikke bor i samme husholdning som omsorgsmottakeren. De undersøker hvordan indikatorene på velvære i periode to avhenger av omsorgsgivning, kontrollert

for sosiodemografiske faktorer og de samme velværeindikatorerne målt i periode en. Det er kun tre indikatorer som ser ut til å henge sammen med omsorgsgivning. Forfatterne finner en svak positiv effekt av uformell omsorg på mestring blant kvinner. Videre er omsorg forbundet med noe lavere lykke og økt depresjon blant kvinner. Disse sammenhengene er også svake.

Resultatene av studiene viser at det er forskjeller på hvordan menn og kvinners psykiske velvære blir påvirket av å yte hjelp til personlig pleie til sine foreldre. Hansen, Slagsvold og Ingebretsen skriver at disse kjønnsforskjellene er konsistente med det at kvinner oftere er *hovedomsorgsgiver* og mer følelsesmessig involvert. Videre kan omsorgen innebære fysiske oppgaver som er mer krevende for kvinner enn for menn, og kvinner kan få mindre annerkjennelse for sine omsorgsoppgaver enn menn (Cheung og Hocking, 2004; Gautun et al. 2011).

Det å yte omsorg for foreldre man *ikke* bor sammen med har, som beskrevet, få konsekvenser på velvære for både kvinner og menn. Hansen og Slagsvold (2013b) hevder at dette imidlertid ikke betyr at det er uproblematisk å øke den uformelle omsorgen for å møte de fremtidige utfordringene en aldrende befolkning medfører. Det kan være vanskelig for foreldre å motta hjelp til intim pleie fra egne barn, og flertallet av eldre foretrekker å motta slik pleie fra de offentlige tjenesteordningene (Daatland, Veenstra og Lima 2009). Slik uformell omsorg kan altså gå utover psykiske velvære for de eldre som tar imot pleie, og det er derfor mange eldre som ønsker å slippe å motta pleie fra egne barn.

Hansen og Slagsvold (2013a) undersøker videre effekten på psykisk velvære av å yte personlig pleie til en *partner*. For å undersøke hvorvidt det er det at partneren er syk, eller selve omsorgsoppgavene, som påvirker psykisk velvære sammenlikner de omsorgsgivere med to grupper som ikke yter uformell omsorg. Den ene gruppen har en partner med omsorgsbehov, mens den andre gruppen har partner som ikke har omsorgsbehov. De undersøker hvordan det å ha en partner som har et omsorgsbehov og hvorvidt det å yte regelmessig hjelp til personlig pleie til en partner henger sammen med forskjellige aspekter av psykisk velvære. Videre undersøker de om effektene avhenger av faktorer ved omsorgsgiveren som alder, utdanning, kjønn, helsestatus og tilknytning til arbeidsmarkedet.

Disse sammenhengene har også blitt undersøkt av Hansen og Slagsvold (2013b). Hansen og Slagsvold (2013b) finner at å yte omsorg ovenfor en partner har negativ effekt på velvære, og denne effekten gjelder både for kvinner og menn. Denne negative effekten består av redusert tilfredshet, selvfølelse og mestring, og høyere grad av depressive symptomer og ensomhet. Å pleie partneren fører imidlertid ikke til at omsorgsgiveren er mindre fornøyd med parforholdet. Dette kan skyldes positive sider ved det å yte omsorg. I analysen med tverrsnittdata finner Hansen og Slagsvold (2013a) at det, med unntak av ensomhet, ikke er noen effekt av det å ha en pleietrengende partner på psykisk velvære for menn. Det er derimot det å yte personlig pleie til partneren som har en negativ effekt på menns velvære. Denne effekten er sterkere for menn som selv har dårlig helse. For kvinner er det å yte personlig pleie assosiert med redusert psykisk velvære, men disse effektene er også observert for kvinnene som har en pleietrengende partner. Igjen er de negative effektene på velvære sterkere for individer med dårlig helse.

Resultatene fra analysen med paneldata er i tråd med resultatene beskrevet ovenfor. Noen individer opplever positive effekter på psykisk velvære av det å yte omsorg, men gjennomsnittseffektene er generelt små og de går oftest i negativ retning. I sin panelanalyse finner Hansen og Slagsvold (2013b) at de som pleier en partner har opplevd en sterkere reduksjon i velvære, sammenliknet med de som ikke yter omsorg, over en periode på fem år. Kvinner som yter omsorg til foreldre utenfor husholdningen rapporterer også noe økt mestringsfølelse. Hansen og Slagsvold (2013b) argumenterer for at de like funnene i både analysen med tverrsnittdata og paneldata tyder på at det er en reell sammenheng mellom omsorgsgivning og bedre mestringsfølelse for kvinner som yter omsorg.

For å oppsummere viser analysene at menns velvære ser ut til å bli negativt påvirket av det å yte omsorg til partner, mens det ikke er noen effekt av at partneren er pleietrengende i seg selv. Kvinners velvære henger mer negativt sammen med det å ha en pleietrengende partner enn selve omsorgsoppgavene (Hansen og Slagsvold 2013a, 2013b). De negative effektene på velvære for individer som yter omsorg til partner skiller seg fra resultatene om at å yte omsorg til foreldre i stor grad er urelatert til velvære (Hansen, Slagsvold og Ingebretsen, 2013). Hansen og Slagsvold (2013a) argumenterer for at dette

tyder på at forskjellige omsorgsgivere står ovenfor ulike utfordringer. Det at effektene av omsorgsgiving på selvaktelse, lykke og ensomhet er større for menn enn for kvinner kan skyldes at menn er mindre vant til å yte omsorg, at omsorgsgiving står i kontrast til den tradisjonelle mannlige rollen eller at menn i større grad enn kvinner ser på partneren som sin beste og eneste fortrolige venn. Å ha en pleietrengende partner har større konsekvenser for kvinner enn for menn. Dette kan skyldes at kvinner uroer seg mer for den syke partneren eller at mannens sykdom bryter med de tradisjonelle kjønnsrollene og dermed reduserer velvære innad i forholdet.

Hansen og Slagsvold (2014) undersøker hvordan kombinasjoner av yrkesdeltakelse og uformell omsorg påvirker psykisk velvære. Yrkesstatus er delt opp etter hvorvidt personen er i fulltidsarbeid, deltidsarbeid eller ikke i arbeid. Uformell omsorg inkluderer her personlig pleie til foreldre, svigerforeldre eller partner.

Forfatterne finner at for menn henger det å være i full jobb positivt sammen med velvære. Det å yte omsorg, både i og utenfor egen husholdning, er urelatert til velvære og denne sammenhengen avhenger ikke av yrkesstatus. Kvinnens velvære henger også positivt sammen med det å være i jobb, og velvære øker med antall timer arbeid per uke. Å yte omsorg til en forelder utenfor egen husholdning er urelatert til velvære også for kvinner. Om omsorgsmottakeren derimot er en partner eller forelder i samme husholdning er omsorgsgivingen forbundet med redusert psykisk velvære. Denne effekten gjelder imidlertid kun for kvinner som ikke jobber eller bare jobber deltid. Velvære for kvinner i fulltidsarbeid ser ut til å være urelatert til omsorgsstatus. Det at omsorg ikke påvirker fulltidsarbeidene kvinner negativt kan skyldes at disse individene har større mulighet til å dra nytte av bedre lønn og karrieremuligheter, at tiden tilbragt på jobb kan gi pusterom og distraksjon fra omsorgsansvaret eller at arbeidet gir økte sosiale og psykologiske ressurser. De positive effektene av fulltidsarbeid trenger imidlertid å undersøkes nærmere med longitudinelle studier. Denne analysen med tverrsnittsdata avdekker ikke hvorvidt kvinnelige omsorgsgivere som jobber fulltid har det bedre fordi de jobber fulltid eller om det er de kvinnelige omsorgsgiverne som har det best som velger å jobbe fullt.

Til tross for at omsorgsgiving har få effekter på de aspektene av psykisk velvære som er målt i denne analysen, så kan det være at det å yte personlig pleie påvirker andre mer spesifikke aspekter, for eksempel økt fravær fra jobb, redusert produktivitet på jobb grunnet omsorgsoppgavene eller bekymringer og stress (Duxbury et al. 2009; Edlund 2007; Gautun og Hagen 2010).

4 Avsluttende kommentarer

Dette prosjektet finner at uformell omsorg er relatert til flere aspekter ved omsorgsgiveres tilknytning til arbeidslivet og psykisk velvære. Vi ser også at disse effektene ser ut til å gjelde kvinner mer enn menn. Delvis skyldes dette naturlig nok at kvinner yter mer uformell omsorg enn menn, men analysene viser også at omsorgsgivende menn og kvinner blir påvirket på forskjellige måter.

Til tross for at det å yte uformell omsorg til eldre utenfor egen husholdning i liten grad påvirker psykisk velvære er det ikke gitt at den uformelle omsorgen uproblematisk kan økes ytterligere. Omsorgsgiveren kan bli påvirket på andre måter enn det som er målt her, i tillegg til at familieomsorg kan ha negative konsekvenser for de som mottar omsorg. Videre viser studiene i dette prosjektet at kvinner som yter uformell eldreomsorg i et omfattende omfang har en lavere sannsynlighet for å være i jobb. Dette gjelder imidlertid ikke de individene som yter omsorg i mindre omfang.

Gjennom vignettundersøkelsen om tildeling av hjemmetjenester til en fiktiv eldre person undersøkes variasjoner i tildeling av kommunale omsorgstjenester. Resultatene tyder på at det er stor variasjon både mellom og innad i kommunene. Dermed kan omsorgstilbudet avhenge av hvor du bor og hvilken saksbehandler du får tildelt. Det må legges til at funnene kan være noe overestimert ettersom kasuset er oppdiktet og at virkelige tildelingsbeslutninger blir tatt på et mer detaljert grunnlag. Funnene tyder likevel på at kjønn spiller en rolle for tildeling av offentlige pleie- og omsorgstjenester i Norge. Dette omfatter både kjønn på den eldre med behov for offentlige tjenester, men også kjønn på vedkommende sitt barn. Kjønsdiskriminering i tildeling av tjenester vil kunne øke de negative effektene på psykisk velvære og på sannsynlighet for å være i jobb dersom døtre føler seg tvunget til å yte mer uformell omsorg.

Referanser

- Berge, T. (2014) Effects of informal care of elderly parents on employment: Regional variation in Norway. Thesis for Master of Philosophy in Economics, Department of Economics, University of Oslo.*
- Bolin, K., Lindgren, B. og Lundborg, P. (2008) Informal and formal care among single-living elderly in Europe. *Health Economics* 17(3): 393-409.
- Carmichael, F. og Charles, S. (1998) The Labour market cost of community care. *Journal of Health Economics* 17(6): 747-765.
- Carmichael, F. og Charles, S. (2003a) Benefit payments, informal care and female labor supply. *Applied Economics Letters* 10, no. 7, 411-515.
- Carmichael, F. og Charles, S. (2003b) The opportunity cost of informal care: Does gender matter? *Journal of Health Economics* 22(5): 781-803.
- Carmichael, F., Conell, G., Hulme, C. og Sheppard, S. (2008) Work-life imbalance: Informal care and paid employment in the UK. *Feminist Economics* 14(2): 3-35.
- Cheung, J. og Hocking, P. 2004. Caring as worrying: The experience of spousal carers. *Journal of Advanced Nursing* 47(5): 475-482.
- Daatland, S. O., Lima, I. og Veenstra, M. (2009a) *Helse, familie og omsorg over livsløpet*. Rapport 4-2009. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst velferd, og aldring.
- Daatland, S. O., Lima, I. og Veenstra, M. (2009b) Norwegian sandwiches. *European Journal of Ageing* 7(4): 271-281.
- Daatland, S.O. og Veenstra, M. (2012) *Bærekraftig omsorg? Familien, velferdsstaten og aldringen av befolkningen*. Rapport 2/12. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst velferd, og aldring.
- Duxbury L., Higgins C. og Schroeder, B. (2009) Balancing paid work and caregiving responsibilities: a closer look at family caregivers in Canada. Human Resources and Skills Development Canada, Ottawa.
- Edlund, J. (2007) The work-family time squeeze: conflicting demands of paid and unpaid work among working couples in 29 countries. *International Journal of Comparative Sociology* 48(6): 451-480.

- Esping-Adersen, G. og Korpi, W. (1987) From poor relief to institutional welfare states. I R. Erikson, E. J. Hansen, S. Ringen og H. Uusitalo (red.), *The Scandinavian model* (s. 39-74). Armonk (NY): M. E. Sharpe.
- Ettner, S. (1996) The opportunity cost of elder care. *Journal of Human Resources* 31(1): 189-205.
- Eurostat. (2006) ESSPROS. European System of Integrated Social Protection Statistics, fra <http://eurostat.ec.europa.eu/>.
- Gautun, H. (2008) *Arbeidstakere og omsorg for gamle foreldre – den nye tidsklemma*. Oslo: Fafo, rapport 2008:40.
- Gautun, H. og Hagen, K. (2010) How do middle-aged employees combine work with caring for elderly parents? *Community, Work & Family* 13(4): 393-409.
- Gautun, H., Werner, A. og Luras, H. (2011) Care challenges for informal caregivers of chronically ill lung patients: Results from a questionnaire survey. *Scandinavian Journal of Public Health* 40(1): 18-24.
- Hagen T.P., Negera A.K., Godager, G. Iversen, T. og Øien H. (2011) *Utviklingen i kommunenes helse- og omsorgstjenester 1986-2010*. Universitetet i Oslo, Helseøkonomisk forskningsprogram. Skriftserie 2011:5.
- Hansen, T., Slagsvold, B., og Ingebretsen, R. (2012) Å gi personlig pleie til foreldre: Går det ut over psykisk velvære? *Tidsskrift for velferdsforskning* 15(3):176-192.*
- Hansen, T., Slagsvold, B., og Ingebretsen, R. (2013) The strains and gains of caregiving: An examination of the effects of providing personal care to a parent on a range of psychological outcomes. *Social Indicators Research* 114(2): 323-343.*
- Hansen T. og Slagsvold B. (2013a) The psychological effects of providing personal care to a partner: A multidimensional perspective. *Health Psychology Research* 1(2): 664-668.*
- Hansen, T., og Slagsvold, B., (2013b) Hvor belastende er det å gi omsorg til nære pårørende? I Daatland, S.O. og Slagsvold, B. (red) *Vital aldring og samhold mellom generasjoner: Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1 og 2*, NOVA Rapport 15/13: 272-283.*
- Hansen, T., and Slagsvold, B. (2014) Feeling the squeeze? The effects of combining work and informal caregiving on psychological well-being. *European Journal of Ageing*. Online first. DOI: 10.1007/s10433-014-0315-y.*

- Heitmueller, A. (2007) The chicken or the egg? Endogeneity in labor market participation of informal carers in England. *Journal of Health Economics* 26(3): 536-559.
- Heitmueller, A. og Inglis, K. (2007) The earnings of informal carers: Wage differentials and opportunity costs. *Journal of Health Economics* 26(4): 821-841.
- Helsedepartementet (2005-2006) Mestring, muligheter og mening. St. meld. 25 (2005-2006), Oslo, Helsedepartementet.
- Huseby, B. og Paulsen, B. (2009) *Eldreomsorgen i Norge: Helt utilstrekkelig – eller best i verden*, SINTEF.
- Jakobsson, N. og Kotsadam, A. (2012) Uformell eldreomsorg - et hinder for kvinner på arbeidsmarkedet? *Søkelys på arbeidslivet*, 29(1-2): 97-110.*
- Jakobsson, N., Hansen, T. og Kotsadam, A. (2012) Er det en sammenheng mellom formell og uformell omsorg i Norge? *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 15(3): 168-175.*
- Jakobsson, N., Hansen, T. and Jakobsson, S.S. (2013) Omfang av offentlig omsorg i kommunen - påvirker det holdninger og faktisk familieomsorg? I Daatland, S.O. og Slagsvold, B. (red) *Vital aldring og samhold mellom generasjoner: Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1 og 2*, NOVA Rapport 15/13: 245-257.*
- Jakobsson, N., Kotsadam, A. og Szebehely, M. (2013) Informal eldercare and care for disabled children in the Nordic countries: prevalence and relation to employment. *Nordic Journal of Social Research* 4:1-30.*
- Jakobsson, N., Kotsadam, A., Syse, S. og Øien, H. (2014) Gender bias in long-term care? A survey experiment among care managers. Upublisert manuskript.*
- Johnson, R. og Lo Sasso, A. (2000) The trade-off between hours of paid employment and time assistance to elderly parents at midlife. The Urban Institute. Available online: http://www.urban.org/UploadedPDF/elderly_parents.pdf.
- Kautto, M., Heikkilä, M., Hvinden, B., Marklund, S. og Ploug, N. (1999) *Nordic social Policy: Changing welfare states*. London: Routledge.
- Kotsadam, A. (2011) Does informal eldercare impede women's employment? The case of European welfare states. *Feminist Economics* 17(2): 121-144.*
- Kotsadam, A. (2012) The employment costs of caregiving in Norway. *International Journal of Health Care Finance and Economics* 12(4): 269-283.*
- OECD (2012): OECD employment outlook.

Pavalko, E. og Artis, J. (1997) Explaining the decline in women's household labor: Individual change and cohort differences. *Journal of Marriage and Family* 65(3): 746-761.

Stark, A. (2005) Warm hands in cold age – On the need of a new world order of care. *Feminist Economics* 11(2): 7-36.

Syse, A., Øien, H., Jakobsson, N. og Solheim, M. B. (2014) Variasjoner i tildelingsvurderinger av hjemmetjenester i norske kommuner. Upublisert manuskript.*

Unger, M. (2013) *Effects of informal parental care on labor force participation in the Nordic countries. Thesis for Master of Philosophy in Economics*, Department of Economics, University of Oslo.*

WHO. (2002) *Active ageing. A policy framework*. Geneva: World Health Organization.

Wolf, D. og Soldo, B. (1994) Married women's allocation of time to employment and care of elderly parents. *Journal of Human Resources* 29(3): 1259-1276.

* Angir publikasjon fra prosjektet *Equal opportunities and long-term care – The mediating role of the welfare state*.